

Ruszt József: *Vidravas*, 1989

SZABÓ-SZÉKELY ÁRMIN

Ruszt József utolsó Nemzetis munkája, Galgóczi Erzsébet már 1989-re is feledett, de később kultikus olvasmánnyá vált regényadaptációja, nem képezi a nemzeti színház-történeti kánon részét, 2020-ben azonban erős értelmezői kulcsot kínál az előadás fináléja. Ruszt egy nagy temetési jelenettel zárja az előadást, gyászolók állnak egy koporsó körül és beszédekert mondanak. A történet szerint Dr. Simon Pál temetésén vagyunk 1956-ban, Rajk újratemetésének pillanatában. A bemutató után három hónappal Nagy Imre újratemetésén fog egy Orbán Viktor nevű fiatal ember a darabbeli Fiatalemberhez (Bagó Bertalan) hasonlóan tüzes beszédet mondani.

Az előadás színházkulturális kontextusa

Az 1984-es év sikerregénye volt a *Vidravas*, amely amellet, hogy Galgóczi Erzsébet legismertebb prózai munkája, jelentős közéleti visszhangot is kiváltott.¹ Galgóczi az 1970-

¹ Galgóczi az 1949-ben, a MAORT-perben elítélt Papp Simon (alias Dr. Simon Pál) dokumentumalapú elbeszélését ötvözte egy a Képzőművészeti Egyetemről kizárt parasztlánnyól szóló fiktív, de autobiografikus elemekkel átszótt történettel. „(...) [A] MAORT-ügy regényes ábrázolása abban az időben még némi vihart is kavart maga körül, miután pert akasztottak az íróny nyakába. Az egyik mellékszereplőben önmagára ismerő ávós tiszt ugyanis kifogásolta a regényben róla írottakat, a mű további kiadásából ezért törölni is kellett néhány sort. (...) A regény azonban nem pusztán Papp és a MAORT regényesen megformált históriája; olyan történetet mond el benne az íróny, amely a geológus, a geológus felesége, a kettőjük által megszemélyesített MAORT, valamint egy

es évektől a Kádár-rendszer élvonalbeli szerzői közé tartozott: megvalósította a parasztlól lett értelmiségi író narratíváját. A párt kulturális vezetése a nagy magyar szocialista realista parasztregegy megírását várta a Kossuth-díjas szerzőtől, ehelyett az 1950-es évek politikai és társadalmi visszáságait keményen kritizáló *Vidravast* kapta.² Galgóczi prózaírói elismertsége nem járt színműveinek bemutatásával, így a Nemzeti Színház 1989-es előadása nemcsak kuriózumnak számított, hanem a színházi közegben is újrapozícionálhatta volna Galgóczi munkáit.³ Az 1988/89-es évadban a *Vidravas* volt a Nemzeti Színház egyetlen bemutatója, amely közvetlenül foglalkozott a Rákosi-rendszerrel, és ezen keresztül kapcsolódhatott a rendszer-váltás évének politikai kontextusába. Ruszt

falusi kulákcslád egymásba szövdő, egymást átható élettörténetét fogja egybe.” GYANI Gábor, „Történetírói nézőpont és narratív igazság”, *Magyar Tudomány*, 2003/1., 20–22.

² „Egy *Thibault-család* kaliberű realista regény jelentette volna Galgóczi pályájának betetőzését, akit minden novelláskötete megjelenésekor figyelmeztettek is erre kritikusai. A szószólói szerep hitelesítését leginkább a reprezentatív nagyregény végezhetné volna el.” SZOLLÁTH Dávid, „Galgóczi Erzsébet szerepdilemmái”, in: *Művészet és hatalom. A Kádár-korszak művészetete*, szerk. KISANTAL Tamás, MENYHÉRT Anna, 24–43. (Budapest: L’Harmattan, 2005), 38.

³ Galgóczi hat kiadott színműveből kettőt mutattak be a hetvenes években – mérsékelt sikerrel. *A főügyész feleségét* 1970-ben (Kecskeméti Katona József Színház) és a *Kinek a törvényé?*-t 1977-ben (Győri Kisfaludy Színház).

József pályájának „átmeneti éveiben” rendezte az előadást, a zalaegerszegi műhely elhagyása és a Független Színpad megalapítása között.⁴ Bár Rusztnak kialakult Nemzeti-koncepciója és rendezői elköteleződése is volt az intézmény felé, a *Vidravas* volt az utolsó Nemzetis munkája.⁵ Az előadás több okból sem tudott olyan meghatározó hatást gyakorolni, mint a regény, és problematikuságával a történelmi emlékezet színházi reprezentációjának kérdéseire mutat rá.

Dramatikus szöveg, dramaturgia

Galgóczi regényéből Böhm György készített színpadi változatot. A *Vidravas* eredeti szövege heterogén: helyenként irodalmian leíró, máshol hosszú párbeszédet tartalmaz, valamint Papp Simon naplórészletit és az ügghöz kapcsolódó különböző dokumentumokat is felhasznál. Ez a stiláris sokféleség érzékelhető marad az adaptációban, de a különböző szövegminőségek nem járnak különböző dramatikus megfogalmazásokkal. A párbeszédés szituációkra épülő hagyományos szövegszerkesztésben disszonánsan hatnak a dokumentumok és a megszólalás formált, eredetileg a narrációhoz tartozó

részletek. A regény cselekményvezetése nem teljesen lineáris, dramaturgiai csomópontok köré szerveződik: ha egy új szereplő vagy gondolati elem jelenik meg a narratívában, szünetel a főelbeszélés, térben és időben is kitérőket tesz. A színpadi változat ezt az elbeszélésmódot kiegyenesíti, a történetek időrendjét követve rövid jelenetekben párhuzamosan visz különböző szereplőkhöz köthető szálakat, ettől az előadás első fele dramaturgiailag szétesik. A regény főszereplője Rév Orsolya, az ő személyisége fogja össze a széttartó cselekményt. A színpadi adaptáció csökkenti Orsolya jelentőségét, megszünteti markáns nézőpontját. Böhm szövegverziója a történet közéleti, politikai „krimijére” koncentrál (a MAORT-ügyre és Orsolya beszerzésére), ezzel eltereli a figyelmet az anyag tágabb társadalomkritikájáról, a paraszti sorból való kitörés küzdelméről, és az 1950-es évek társadalmának szociológiai feszültségéről. Ez a fókuszeltolódás dramaturgiailag indokolatlanná teszi Galgóczi regényének kettős tematikáját, a Rév történetéhez tartozó szövegek egy részét pedig referenciapontok hiányában sematizálja.⁶ A kibillentett narratívászerkezet mellé egy harmadik síkot is rendel az előadás. A jelenetek között Rákosi 1949-es, a Rajk-perről szóló beszédének részletei, majd az előadás befejező részében 1956-os lemondásához kapcsolódó szövege hangzik el nagypolitikai kontextust adva a történeteknek.⁷

⁴ Nánay István nevezte így Ruszt pályájának 1987 és 1989 közötti időszakát. Vö.: NÁRAY István, *Ruszt* (Budapest: Új Mandátum, 2002), 100–106.

⁵ Vö.: ABLONCZY László, „Két Nemzetiben. Találkozás Ruszt Józseffel”, in: RUSZT József, *A Föld lapos és négy angyal tartja. 42 év – 42 megszólalás.* (Veszprém: Veszprémi Petőfi Színház, 2004), 175–182. Valamint RUSZT József, „Merlini rögtönzés’95”. in: RUSZT József, *A Föld lapos...*, 257–262. 1993-ban Ruszt pályázatot nyújtott be a Nemzeti Színház igazgatói posztjára, amit nem sokkal később visszavont. Vö.: NÁRAY István, TUCSNI András, szerk., *Ruszt József. Zalaegerszeg, Független Színpad, 1982–1993.* (Zalaegerszeg: Zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház, 2014), 223–228.

⁶ Az előadás 130. percében hangzik el Orsolya motivációs tételmondata: „Azt hittem, kiemelkedhetem a környezetemből!” GALGÓCZI Erzsébet, BÖHM György, *Vidravas.* (Budapest: OSZMI, 1989), 92. Mivel ez, a regényben meghatározó narratíva az adaptációban csonkolva, az előadásban pedig teátrális súly nélkül jelenik meg, a szövegrész üres sablonná válik.

⁷ A Rákosi-korszak három hírhedt koncepció tárgyalása volt a MAORT-, a Mindszenty- és a Rajk-per. Vö.: RÁKOSI Mátyás, „A Rajk-bandáról

A rendezés

A nyolcvanas évek végén Ruszt az ország egyik legprogresszívebb rendezőjének számított. Kísérletező előadásait Grotowski szegény színháza felől értelmezte a kritika, és szimbólumokban fogalmazó „szertartásos színháznak” nevezte.⁸ 1990-ben a Szegedi Független Színpaddal hozza létre pályájának egyik emblematikus előadását, a „farmer-nadrágos” *Rómeó és Júliát*. Egy évvel korábban a Nemzetiben konvencionális rendezői eszközöket használ. A jelenetek nagy részét társalgási drámához illő felszíni realizmussal rendezi meg, anélkül, hogy lélektanilag rétegzett figurákat jelenítené meg. Nincsenek koherens szerepívek, kevés a kimagasló színészi pillanat. Egyetlen formanyelvileg izgalmas gesztusként Rákosi hármás megjelenítését kínálja az előadás. A jelenetek átállása közben hatalmas Rákosi-portré jelenik meg a színpad hátulját betöltő kulisszán, a Rajk-perhez kapcsolódó szövegeket egy Rákosi-báb sziluettje kíséri gesztusokkal a kulisszafal mögött, a második felvonás végére pedig megjelenik az „élő” Rákosi is a színpadon: egy színész sétál be a színpadra, koreografált mozgással, fején egy Rákosi-maszkkal.⁹

(Beszéd az MDP nagy-budapesti aktívájának 1949. szeptember 30-i értekezletén.)” in RÁKOSI Mátyás, *A békéért és a szocializmus építéséért*, (Budapest: Szikra, 1951), 153–192.

⁸ Ruszt előadásainak formanyelvéről bővebben ld.: HUBER Beáta, „Tran(s)zakciók. Ruszt József szertartásszínházának újraolvasása”, in *Alternatív színháztörténetek. Alternatívok és alternatívák*, szerk. IMRE Zoltán, 174–204 (Budapest: Balassi, 2008)

⁹ A színlap a szerepnevek között elsőként tünteti fel Rákosi Mátyást, de az őt alakító színész neve helyén egy „+” szerepel. Rákosi szövegei bejátszásként hangzanak el, paródiaszerűen, Koltai Tamás szerint Ruszt József hangján. Vö.: KOLTAI Tamás, „No, bátya,

Színészi játék

A konvencionális színészi játéknyelv drámai helyzetek megjelenítésére törekszik, erre Sinkovits alakítása a példa. Mivel erre a szöveg csak részlegesen ad lehetőséget, a jelenetek jelentős része ellaposodik, a szövegmondás helyenként erőltetetté, didaktikussá válik. A rövid jelenetekből álló forgatókönyvszerű dramaturgia a történetre koncentrál, de sem a színészeknek, sem a nézőknek nem kínál lehetőséget a szerepívek koherens olvasására. A pályakezdő Juhász Róza alakításában valódi drámai helyzetek hiányában – a szerelemi jelenetektől eltekintve – a félszeg, gátlásos Rév Orsolya figurája elszíntelenedik. Hámori Ildikó szentimentális sablonossággal formálja meg Emma asszonyt, aki ezáltal elveszíti a regényben fontos szerepet játszó szociális és morális kontextusát. Béres Ilona magabiztos színészi technikával drámai pillanatok felé törekszik Karolina mellékszerepében, de Gyetvayék szála sem szolgáltat elég dús alapanyagot ahhoz, hogy dramatisztikus csúcspontokkal ritmizálhassa a cselekményt.

Színházi látvány és hangzás

A Csányi Árpád tervezte tér két külön esztétikára esik szét. A gyakori helyszínváltásokat a társadalmi közeget és a térfunkciót egyaránt jelző bútorok beforgatásával teremti meg, így kerülünk konyhából irodába, börtönbe majd hálószobába. A bútorok és rekvizitumok nem naturalista igényűek, jelzésszerűen illusztrálnak tereket, erős vizuális hatás nélkül. A forgón megjelenő, majd eltűnő térrészletek dinamikájánál sokkal meghatározóbb a beékelte Rákosi-jelenetek statikus képi megfogalmazása. A kulisszákra vetített Rákosi-portré, előterében két létrán ülő báb-munkással, illetve a hatalmas, gesztikuláló Rákosi-sziluett

hol vagy?”, *Élet és Irodalom*, 1989. márc. 24., 19.

könnyen dekódolható vizuális megfogalmazását adja a szereplők privát és társadalmi élettörténetét felügyelő, befolyásoló és beárnyékoló hatalomnak.

Az előadás hatástörténete

Az előadás a kritikai fogadtatás szempontjából megbukott. A kritikák elsősorban az adaptáció problémáit tárgyalták és a színészi játék hiányosságait is ezen keresztül értelmezték.¹⁰ A Galgóczi-regény hatástörténetéhez képest az előadás nemcsak alulteljesített, de az öt évvel korábban a téma kapcsán elindult diskurzusban is hátralepett: sematikusán ábrázolt egy társadalmi vitákat kiváltó rendkívül összetett problémát – a Rákosi-rendszer emlékezetét.¹¹

A kritikák 1989-ben teljesen figyelmen kívül hagyták az előadás egyik legerősebb gesztusát, amely 2020-ben értelmezői kulcs lehet. Ruszt egy nagy temetési jelenettel zárja az előadást, gyászolók állnak egy koporsó körül és beszédekert mondanak. A történet szerint

¹⁰ „Galgóczy (sic!) regényének politikai hatása, töltete éppenhogy a történet realiztikus kibontásában rejlik. (...) Ez a dráma csak a színészekben történhet meg, csak a konkrét helyzetekben játszódhat le. Ruszt pedig nem fordít rájuk kellő figyelmet.” Mészáros Tamás, „A főszerepben: Rákosi”, *Magyar Hírlap*, 1989. március 18. 6. – „Méltatlan lenne azon töprengeni, mi a színész föladata, lehetősége efféle előadásban. Ők valamennyien épp annyit tesznek, amennyit szerepük, pontosabban szerepvázlatuk kíván. (...) S természetesen éppoly sematikusak, mint maga a színmű.” Róna Katalin, „Meddig még?”, *Film Színház Muzsika*, 1989. április 1. 15.

¹¹ „[A]mi a Nemzeti Színházban látható, erősen emlékeztet az ötvenes évek közvetlen politikai hasznosságra törő, s utóbb a sematizmus kategóriájával megbélyegzett agitációs és propaganda (...) színházára.” Kolta, „No, bátya...”, 19.

Dr. Simon Pál temetésén vagyunk 1956-ban. A Simon Pál figuráját ihlető mérnök, Papp Simon azonban 1970-ben halt meg – ezt a nézők is tudhatták. A temetési beszéd párhuzamot von a MAORT- és a Rajk-per között, illetve az előadás során a Rákosi-báb is a Rajk-ügyről beszélt. 1956 Rajk László újratemetésének éve volt. A bemutató után három hónappal pedig Nagy Imre újratemetésén fog egy Orbán Viktor nevű fiatalember a darabbeli Fiatalemberhez (Bagó Bertalan) hasonlóan tüzes beszédet mondani.

Az előadás adatai

Cím: *Vidravas*; Bemutató dátuma: 1989. március 9.; A bemutató helyszíne: Nemzeti Színház; Rendező: Ruszt József; Szerző: Galgóczi Erzsébet – Böhm György; Dramaturg: Bereczky Erzsébet; Dízlettervező: Csányi Árpád; Jelmeztervező: Vágó Nelly; Társulat: Nemzeti Színház, Budapest; Színészek: Juhász Róza (Rév Orsolya), Sinkovits Imre (Dr. Simon Pál), Hámori Ildikó (Emma asszony, Simon Pál felesége), Rubold Ödön (Smukk Tóni, ÁVH-s őrnagy), Béres Ilona (Karolina, Gyetvay Gáspár felesége), Fonyó István (Dr. Gyetvay Gáspár), Zolnay Zsuzsa (Mariska, Orsolya anyja), Vereczkey Zoltán (Rév Kálmán, Orsolya apja), Tahi József (Kálmánka, Orsolya bátyja), Trokán Péter (Jurek Sándor, ÁVH-s tiszt), Botár Endre (Ferkó bá), Szokolay Ottó (Dr. Kani-zsai, ügyvéd), Bősze György (Wurmfeld, elvtárs, tanácselnök), Somogyvári Pál (Ügyész), Versényi László (Bíró), Mezey Lajos (Kiss, házmaster), Várnagy Kati (Kissné, Kiss felesége), Miklósy Judit (Vilma néni, handlé), Károlyi Irén (Panni néni), Pataky Jenő (Szónok), Bagó Bertalan (Fiatalember), Fáy Györgyi (Márta, házvezetőnő Emma asszonynál), Rajna Mária (Juli néni).

Bibliográfia

- ABLONCZY László. „Két Nemzetiben. Találkozás Ruszt Józseffel”. In: RUSZT József. *A Föld lapos és négy angyal tartja. 42 év – 42 megszólalás*. Veszprém: Veszprémi Petőfi Színház, 2004, 175–182.
- GALGÓCZI Erzsébet, BÖHM György. *Vidravas*. Budapest: OSZMI. 1989.
- GYÁNI Gábor. „Történetírói nézőpont és narratív igazság”. *Magyar Tudomány*, 2003/1., 20–22.
- HUBER Beáta. „Tran(s)zakciók. Ruszt József szertartásszínházának újraolvasása”. In *Alternatív színháztörténetek. Alternatívok és alternatívák*, szerkesztette IMRE Zoltán, 174–204. Budapest: Balassi, 2008.
- KOLTAI Tamás. „No, bátya, hol vagy?”. *Élet és Irodalom*, 1989. márc. 24., 19.
- MÉSZÁROS Tamás. „A főszerepben: Rákosi”. *Magyar Hírlap*, 1989. március 18. 6.
- NÁNAY István. *Ruszt*. Budapest: Új Mandátum, 2002., 100–106.
- NÁNAY István, TUCSNI András, szerk. *Ruszt József. Zalaegerszeg, Független Színpad, 1982–1993*. Zalaegerszeg: Zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház, 2014., 223–228
- RÁKOSI Máttyás. „A Rajk-bandáról (Beszéd az MDP nagybudapesti aktívájának 1949. szeptember 30-i értekezletén.)”. In: RÁKOSI Máttyás. *A békéért és a szocializmus építéséért*. Budapest: Szikra, 1951., 153–192.
- RÓNA Katalin. „Meddig még?”. *Film Színház Muzsika*, 1989. április 1. 15.
- RUSZT József. „Merlini rögtönzés’95”. In: RUSZT József. *A Föld lapos és négy angyal tartja. 42 év – 42 megszólalás*. Veszprém: Veszprémi Petőfi Színház, 2004, 257–262.
- SZOLLÁTH Dávid. „Galgóczi Erzsébet szerepdilemmái”. In: *Művészet és hatalom. A Kádár-korszak művészete*, szerkesztette KISANTAL Tamás, MENYHÉRT Anna, 24–43. Budapest: L’Harmattan, 2005.